

การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาผู้เรียนสายแผนธรรมและบาลีของคณะสงฆ์ไทย

The Education Management for the development of the Educational plan fair
and Pali of the Sangha Thailand.

พระมหาสุภาวิชัย ปภสฺสโร *

บทคัดย่อ

บทความวิชาการฉบับนี้มีความพยายามที่จะอธิบายถึงสภาพการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่ยังให้ความสำคัญไปที่รูปแบบการเรียนการสอนตามแบบอย่างโบราณจารย์ที่มีอัตลักษณ์เฉพาะตามแบบพระพุทธศาสนาทำให้เกิดปัญหาและความด้อยของคุณภาพในการจัดการศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลีในยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทางคณะสงฆ์ไทยจำเป็นต้องปรับหลักสูตรให้ผู้เรียนมีทักษะ และศักยภาพในการเรียนรู้มากยิ่งขึ้นด้วยการฝึกอบรมการฟัง การอ่านให้มีประสิทธิภาพโดยเฉพาะการรับรู้ทางสุตะเพราะเป็นที่มาของความรู้ที่สำคัญ การจัดการศึกษาให้เกิดการพัฒนาผู้ที่เป็นครู อาจารย์หรือผู้สอนให้สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมได้อย่างเข้าถึงแก่ผู้เรียนได้จริง และมีมาตรฐานสูงสุด การจัดการศึกษาให้เกิดระบบทางความคิดวิเคราะห์หรือที่เรียกว่า โยนิโสมนสิการมีใช้ระบบของการท่องจำแต่ขาดระบบความคิดที่เชื่อมโยงไปสู่สังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงและการจัดการศึกษาให้ผู้เรียนและผู้สอนเกิดการแลกเปลี่ยนมุมมองและค้นคำตอบจากสิ่งที่สงสัยหรือต้องการจะรู้ซึ่งสิ่งนั้นๆ

คำสำคัญ: การจัดการศึกษา, การพัฒนาผู้เรียน, การศึกษาแผนธรรมและแผนกบาลี, คณะสงฆ์ไทย.

Abstract

This article is an attempt to describe the state of education of the clergy who cater to a teaching professor at the ancient model is characterized by a specific religious cause problems. and the impairment of the quality of education in the department of theology and Pali is changing rapidly. The clergy Thailand must adapt

* อาจารย์ประจำ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์เลย

the curriculum to learners with skills. And potential to learn even with training modules. Reading a particularly effective awareness hot talents because it is an important source of knowledge. Education to the development of a teacher or instructor to pass on both secular and religious are actually accessible to students. And the highest standards Teaching a system of thought, analysis or called. Reflective thinking not memorization, but lack a system of ideas that are linked to social change and education to the students and teachers to exchange views and to find answers to the questions. Or would like to know which things.

Keywords: Education Management, The development of learners, Educational plan fair and Pali, Sangha Thailand.

๑. บทนำ

การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ในยุคพุทธกาลจะมีระบบการศึกษาแบบที่มุ่งเน้นไปที่ระบบการฟัง (สุตมยปัญญา) เป็นพื้นฐานในการบรรลุธรรมซึ่งได้มาจากการแสดงธรรมของพระพุทธรองค์อย่างเช่น กรณิ ปัจฉวัคคีย์ทั้ง ๕ ท่านที่ฟังพระธรรมเทศนา จนได้อัญญาโกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรมเป็นพระสงฆ์อริยสาวกुरुแรกของโลก ซึ่งวิธีการศึกษาที่มีระยะสั้นที่สุดและได้ผลต่อการศึกษาอย่างมาก ในเวลาต่อเมื่อการฟังธรรมได้ส่งผลสัมฤทธิ์แล้วยังสามารถจะธรรมะเหล่านั้นไปทำความเข้าใจหรือการทบทวนบทเรียนเพิ่มเติม (โยนิโสมนสิการ) เมื่อเกิดข้อสงสัยอันใดขึ้นมาก็นำมากราบบังคมสอบถามจากพระพุทธรองค์กรเพื่อให้เกิดความชัดเจนจนสามารถเกิดเป็นความรู้ที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) และสามารถจะทำลายความไม่รู้ (อวิชชา) ลงไปจนก่อให้เกิดภาวะความไม่มีกิเลสมารบกวนได้อีก

ภายหลังจากการที่ทรงทำหน้าที่ในการเป็นครู (สัตถา เทวมนุสสานัง) ได้ทรงเผยแผ่ธรรมไปสู่ประชาชนเป็นอันมาจนสร้างความเลื่อมใสและนำไปสู่การบวชที่ทรงอนุญาตให้พระสงฆ์บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรได้และจะต้องมอบการศึกษาเบื้องต้น ๕ ประการ ได้แก่ การพิจารณา ผม ขน เล็บ ฟัน และหนังอันมีในร่างกายของตนเองจะสามารถละความยึดมั่นถือมั่นได้ หากยังไม่บารมีแก่กล้าก็ให้มาเรียนกรรมฐานเพิ่มเติมจากอุปัชฌาย์ในกาลต่อไป ซึ่งผลปรากฏแก่สาวกทั้งหลายได้ดวงตาเห็นธรรม

ตามสมควรแก่การปฏิบัติ นอกจากนี้ ยังมีหลักสูตร ๒ ระดับที่พระสงฆ์และสามเณรเมื่อบรรพชาอุปสมบทแล้วจะต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนให้เกิดความรู้ทางด้านปริยัติ (คันถะธุระ) อย่างถ่องแท้เสียก่อนจึงจะได้รับการเลื่อนทางการศึกษานั้นก็คือ หลักสูตรการปฏิบัติ (วิปัสสนาธุระ) อันเป็นหลักสูตรระดับอุดมศึกษาในพระพุทธศาสนาจะสำเร็จ (ปฏิเวธ) ออกไปสู่การเป็นพระธรรมทูต คือการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่มีความงามในเบื้องต้น (ศีล) มีความงามในท่ามกลาง (สมาธิ) และมีความงามในที่สุด (ปัญญา) ซึ่งเป็นพุทธนโยบายของพระพุทธองค์ตั้งแต่การส่งพระอรหันต์ไปโปรดมวลมนุษยชาติได้รับประโยชน์ตามสมควรแก่การปฏิบัติธรรม ซึ่งจะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาตามแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่มีมาโดยลำดับจะมุ่งเน้นไปที่หลักคำสั่งสอนในพระไตรปิฎกเป็นสำคัญเพราะถือว่าอยู่ในขอบข่ายแห่งการศึกษาที่ถูกต้อง และอยู่ในกรอบแห่งพระธรรมคำสั่งสอนซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงกระบวนการจัดการศึกษาให้มีการประเมินผลเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นด้วยการสอบเลื่อนขั้นไปตามลำดับ

๒. แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

ประวัติศาสตร์การจัดการในศึกษาคณะสงฆ์ในประเทศไทยในยุคสุโขทัย จะมีความความคล้าย ๆ กับยุคพุทธกาลนั่นก็คือ การถ่ายทอดความรู้ในคัมภีร์พระไตรปิฎกซึ่งส่วนใหญ่มาจากอุปัชฌาย์ และศึกษาด้วยระบบปากต่อปากในการท่องจำ (มุขปาฐะ) และยังคงปฏิบัติธรรมด้วยสมถะและวิปัสสนาเป็นหลัก จนกระทั่งในยุคกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ทรงโปรดให้คณะสงฆ์เอกราชในการเรียนการสอนอย่างจริงจัง โดยกำหนดหลักสูตร เวลาเรียน การประเมินผล และฐานะของผู้สอบไล่ได้เป็นการแน่นอน ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลีเป็นหลักสูตร โดยแบ่งเป็น ๓ ชั้นเรียน^๑ คือ ๑. บาเรียนตรี ต้องแปลภาษาบาลีจบพระสูตร ๒. บาเรียนโท ต้องแปลภาษาบาลีจบพระสูตร และพระวินัย และ ๓. บาเรียนเอก ต้องแปลภาษาบาลีจบพระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรม

ยุคกรุงธนบุรีเป็นยุคที่การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยเข้าสู่ยุคที่ตกต่ำอย่างมากเพราะเสรีภาพทางการศึกษาเกิดอุปสรรคทางด้านภาวะสงครามจึงจำเป็นต้องอาศัยคณะสงฆ์จากศรีลังกาและนครศรีธรรมราชมาช่วยรื้อฟื้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจนมาถึงรัชสมัยรัชการที่ ๒ ได้ทรงริเริ่มการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยได้สำเร็จโดยเฉพาะการศึกษาพระบาลีในรูปแบบการเรียนพระปริยัติธรรม คือมีการปฏิรูปการเรียนพระปริยัติธรรมขึ้นมาใหม่ ในปีพุทธศักราช ๒๓๕๙ ทั้งนี้ก็โดยพระราช

^๑สมศักดิ์ บุญปู, การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=731&articlegroup_id=157 [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

ดำรงของสมเด็จพระสังฆราช (มี) เดิมอยู่วัดราชบูรณราชวรวิหาร ดำรงตำแหน่งสกลมหาสังฆปริณายก ในระหว่าง พ.ศ.๒๓๕๙-๒๓๖๒ ถวายข้อแนะนำให้ทรงแก้ไขวิธีการเรียนการสอนไล่พระปริยัติธรรมเสีย ใหม่ ด้วยความมุ่งหวังจะกวาดล้างบรรดาพระภิกษุสามเณรได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมมากขึ้นและมีความรู้ยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระสังฆราช (มี) เป็นประธานจัดการปฏิรูปการเรียนการสอนเสียใหม่ ซึ่งทรงโปรดกำหนดวิธีสอบให้เป็นประโยคตั้งแต่ประโยค ๑ ถึงประโยค ๙ คือ จัดแบ่งหลักสูตรให้กว้างขวางออกไปเป็น ๙ ชั้น โดยอาศัยหลัก ๒ ประการ^๒ คือ ๑. พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นประกอบด้วยองค์ ๙ ประการ คือ สุตตะ เคยยะ เวຍยากรณะ คาถา อุทาน อิติวุตตะกะ ชาดก อัပ္ပุตตรัม เวทลละ และ ๒. พระธรรมคำสั่งสอนนั้น มีผลที่จะพึงได้รับ ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑

พระราชดำริของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นการศึกษาพระธรรมวินัยเป็นภาษาไทย เพื่อให้พระภิกษุสามเณรผู้เป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาสามารถศึกษาพระธรรมวินัยได้สะดวกและทั่วถึง อันจะเป็นพื้นฐานนำไปสู่สัมมาปฏิบัติ ตลอดจนเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไป โดยทรงกำหนดหลักสูตรการสอนให้ได้เรียนรู้ทั้งด้านหลักธรรม พุทธประวัติ และพระวินัย^๓ จะเห็นได้ว่า การวางหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมกำหนดให้พระภิกษุสามเณรเรียนนั้น คือ ธรรม ไตถะ คำสอนของพระพุทธศาสนา ตำนาน คือ ประวัติหรือความเป็นมาของพระพุทธศาสนา วินัยบัญญัติ คือ สิกขาบทที่พระภิกษุสามเณรพึงรู้และพึงปฏิบัติ เรียงความ แกกกระทูธรรม คือการหัดอธิบายธรรมให้คนอื่นเข้าใจอย่างมีที่มาที่ไป อันเป็นการฝึกเทศนาสำหรับที่จะสั่งสอนคนอื่นต่อไป การแปลทองนิทานธรรมบทก็เพื่อให้สามารถอ่านภาษาบาลีได้ตามควรแก่ภูมิชั้นของตน วัตถุประสงค์ของหลักสูตร ก็เพื่อให้พระภิกษุสามเณรมีความรู้ในพระพุทธศาสนาทั้งในด้านคำสอน ประวัติความเป็นมา และสิกขาบทที่จะต้องปฏิบัติ ตลอดถึงสามารถอธิบายสั่งสอนผู้อื่นในเรื่องของพระพุทธศาสนาได้ตามควรแก่ภูมิชั้นของตน ส่วนวิธีการสอบความรู้ ก็ใช้วิธีเขียนและตรวจโดยวิธีการให้คะแนน ซึ่งนับว่าเป็นวิธีการใหม่ที่ทรงดำรงขึ้นในวงการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย เพราะในครั้ง

^๒ พระราชวรมุนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : http://bubeeja.blogspot.com/2012/12/blog-post_5282.html [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

^๓ วิทยาลัยศาสนศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดลร่วมกับโครงการสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และคณะสงฆ์ภาค ๕ (น่าน แพร่ เชียงราย), เอกสารโครงการการประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง : วิธีการสอนนักธรรมและธรรมศึกษาผ่านสื่อออนไลน์, ณ โรงเรียนนันทบุรีวิทยา วัดพระธาตุช้างค้ำวรวิหาร จังหวัดน่านวันที่ ๒๖ - ๒๗ กันยายน ๒๕๕๒.

นั้น การสอบ พระปริยัติธรรมสนามหลวงที่เรียกว่า การแปลพระปริยัติธรรม ยังใช้วิธีสอบด้วยการแปลปาก (เลิกการสอบพระปริยัติธรรมด้วยวิธีแปลปากเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘) สำหรับเวลาในการสอบในระยะแรกยังไม่ทรงกำหนดเวลาเป็นชั่วโมง เพราะทรงเห็นว่าภิกษุสามเณรผู้เข้าสอบสวนมาก ยังไม่ชำนาญในการเขียนหนังสือจึงทรงกำหนดเอาจำนวนผู้สอบเป็นเกณฑ์ คือ ยังมีผู้นั่งสอบ ๖ รูปถือว่ายังไม่หมดเวลา ต่อเมื่อมีผู้นั่งสอบอยู่ยังไม่ถึง ๖ รูปถือว่าหมดเวลาเขียน และหลังจากเขียนเสร็จแล้วให้นำส่งกรรมการสอบอย่างช้าไม่เกิน ๑๕ นาที

การศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม เป็นการศึกษาความรู้ขั้นพื้นฐานของพระพุทธศาสนา หรือเรียกว่า “การศาสนศึกษา”^๔ หลักสูตรสำหรับพระภิกษุสามเณรศึกษาเล่าเรียน เรียกว่า นักธรรมชั้นตรี นักธรรมชั้นโท นักธรรมชั้นเอก และสำหรับคฤหัสถ์ชายหญิงผู้สนใจศึกษาเล่าเรียน เรียกว่า ธรรมศึกษาตรี ธรรมศึกษาโท ธรรมศึกษาเอก และหลักสูตรนักธรรมและธรรมศึกษาได้กำหนดไว้ ดังนี้^๕

นักธรรมชั้นตรี กำหนดหลักสูตรสอบความรู้พระภิกษุสามเณรเป็น ๔ อย่าง คือ ๑. วิชาเรียงความแก่กระทู้ ๒. วิชาธรรมวิภาค ๓. วิชาพุทธประวัติ ศาสนพิธี เลม ๑ และ ๔. วิชาวินัย หลักสูตรในหนังสือนวโกวาท แผนกวินัยบัญญัติ วินัยมุข เลม ๑

นักธรรมชั้นโท กำหนดหลักสูตรสอบความรู้พระภิกษุสามเณรเป็น ๔ อย่าง คือ ๑. วิชาเรียงความแก่กระทู้ธรรม ๒. วิชาธรรมวิภาค ๓. วิชาอนุพุทธประวัติ และ ๔. วิชาวินัย

นักธรรมชั้นเอก กำหนดหลักสูตรสอบความรู้พระภิกษุสามเณรเป็น ๔ อย่าง คือ ๑. วิชาเรียงความแก่กระทู้ธรรม ๒. วิชาธรรมวิจารณ์ ๓. วิชาพุทธอนุพุทธประวัติ และ ๔. วิชาวินัยบัญญัติ^๖

กล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ได้วิวัฒนาการมาโดยลำดับจากยุคสุโขทัยมาจนถึงปัจจุบันได้มีการกำหนดหลักสูตรการศึกษาทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์ให้เหมาะสมกับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป แต่ถึงอย่างไรก็ตามการศึกษาคณะก็ยังคงให้ความสำคัญกับหลักสูตรที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงกำหนดขึ้นมาเพราะเห็นว่ามีเนื้อหาสาระทั้งหมดที่เหมาะสมอยู่แล้วแต่วิธีการศึกษาอาจจะมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยจากที่เคยใช้การท่องจำก็เปลี่ยนมาเป็นการส่งเสริมให้เกิดความเข้าใจในเนื้อหามากยิ่งขึ้นแต่ก็ยังคงรักษาธรรมเนียมปฏิบัติใน

^๔ กรมการศาสนา, รายงานการศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : การศาสนา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๐๐.

^๕ ข้าหลวง วุฒิจำนทร, การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖), หน้า ๓๔๔.

^๖ ถวิล สมักรรัฐกิจ, คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗), หน้า ๓๓-๓๔.

ส่วนการศึกษาพระบาลีไว้เพราะถือว่าการท่องจำจะมีประโยชน์ในการสร้างสมาธิให้เกิดความตั้งมั่นใน
อารมณ์โดยเฉพาะการท่องจำพระสูตรถือว่าเป็นหัวใจสำคัญในการศึกษาตั้งแต่ยุคพุทธกาลและนำไปสู่
การขบคิดพิจารณาธรรมที่เรียกว่า กระบวนการโยนิโสมนการ จึงมีการปรับเปลี่ยนวิธีการศึกษาอย่าง
ค่อยเป็นค่อยไปไม่วิวัฒนาการไปตามโลกที่เปลี่ยนแปลงมากนัก

๓. แนวคิดเกี่ยวกับสภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย

ระบบการศึกษาของคณะสงฆ์ก็เฉกเช่นกัน แม้ว่าจะมีระบบการจัดการศึกษาหลายระดับแต่
ทุกระดับจะต้องให้ความสำคัญในฐานะการสืบทอดคำสั่งสอนไปตามเจตนารมณ์ของพระพุทธองค์ที่
ทรงส่งเสริมให้การศึกษาของคณะสงฆ์เป็นไปเพื่อความสุขของมวลมนุษยชนทั้งโลกที่เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ
ตาย เพราะมีทั้งการศึกษาส่วนของพระปริยัติธรรมแผนกธรรม(ระดับนักธรรมตรี-โท-เอก) แผนกบาลี
(ป.ธ.๑-๙) อีกทั้งการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในมหาวิทยาลัยของสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง ได้แก่ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย รวมทั้งการศึกษาของสามเณรที่
เรียกว่า โรงเรียนพระปริยัติธรรมซึ่งส่วนใหญ่จะมีเพียงสามเณรที่ศึกษาอยู่ในปัจจุบัน อีกทั้ง การจัดการ
ศึกษาโรงเรียนพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์และระบบการศึกษาอื่น ๆ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยระบบการศึกษา
ของคณะสงฆ์ไทยจึงมีความสำคัญอย่างมีและเป็นประโยชน์ต่อส่วนร่วม แต่กระนั้นในปัจจุบันเราจะเห็น
ว่า ประเทศเราพบความวิฤตต่าง ๆ เป็นเพราะคนที่ศึกษาไม่ถึงที่ มันมีปัญหาเพราะคนที่ได้รับการ
ยอมรับว่ามีความรู้แล้วไม่มีความรู้จริง ไม่มีอุดมการณ์ ไม่มีศีลธรรมจริง นอกจากนั้นก็ยังเอาไรต์เอา
เปรียบคนอื่น^๗

นอกจากนี้ยังพบปัญหาและอุปสรรคการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ได้แก่

๑. ด้านหลักสูตร เช่น เนื้อหาสาระ เก่าเกินไป และภาษาที่ใช้ในหนังสือเป็นภาษาที่เข้าใจยาก
เวลาเรียน การจัดเวลาเรียนยังไม่เป็นระบบ ไม่แน่นอน มีเวลาเรียนน้อยเกินไป วิธีการเรียนการ
สอน เน้นการท่องจำ และการแปล ไม่ค่อยมีการประยุกต์ใช้และขาดการคิดวิเคราะห์

๒. ด้านกระบวนการเรียนการสอน ได้แก่ ครูผู้สอน ไม่เพียงพอ มักใช้ระบบพี่สอนน้อง ครู
ขาดความรู้ ความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง ขาดประสบการณ์ ไม่สามารถประยุกต์ใช้กับสภาพจริง ขาด

^๗สัมภาษณ์ พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, รำลึก "พุทธทาสภิกขุ" ผ่านการศึกษาคณะสงฆ์และสังคมไทย, โดยกองบรรณาธิการ "เสขิยธรรม" วันที่
๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๕ เวลา ๑๗.๒๐ น.

การศึกษาอบรม และชาวขวัญกำลังใจ หนังสือ ตำราประกอบการเรียน เป็น ตำราเก่าเกินไป ขาดการปรับปรุง และภาษาที่ใช้ยาก สื่อ-อุปกรณ์ประกอบการสอน มีการใช้น้อยหรือแทบไม่มี อาคารสถานที่ มักใช้ศาลาการเปรียญ ซึ่งมักมีเสียงรบกวน และบรรยากาศไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ คับแคบ ไม่ปลอดโปร่ง แสงสว่างไม่เพียงพอ

๓.ด้านการวัดและประเมินผล ได้แก่ เกณฑ์การวัดและประเมินผล มักวัดความจำ มากกว่าความเข้าใจและการคิดวิเคราะห์ไม่มีเกณฑ์มาตรฐาน และกฎเกณฑ์แน่นอน ความยากง่ายของข้อสอบ ยากเกินไป ขาดการทดสอบความยากง่าย ควรมีการทดสอบความยากง่ายของข้อสอบ^๕

๔. ปัญหางบประมาณ งบประมาณโดยทั่วไปได้ ☐ รับจากกรมการศาสนา แต่เงินอุดหนุนดังกล่าวมีขั้นตอนการเบิกจ่ายอย่างล่าช้า และเป็นปัญหาต่อเนื่องจากตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๔๒ และไม่เคยได้ ☐ รับการแก ☐ ไขในหลายๆ จังหวัด บางแห่งล่าช้า ☐ ไปกว่า ๖ เดือน หรือบางแห่งไม่ได้ ☐ รับเงินสนับสนุนเลย

๕. ปัญหาด้ ☐ านการบริหารจัดการ สำนักเรียนต่างๆ ขาดการติดตามและวางแผนการประเมินผล คณะสงฆ์ระดับจังหวัด อำเภอบ ตำบล ให้ ☐ ความสนใจการศึกษาแผนกนี้ ☐ อยลง และผลักดันความรับผิดชอบให้ ☐ เป็นหน้าที่ของมหาเถรสมาคมที่จะหาวิธีแก้ ☐ ไขปัญหาต่อไป การจัดการเรียนการสอนเป็นลักษณะตรงกับชุด

๖. ปัญหาผู้เรียน ก่อนปี ☐ ๒๕๐๕ การศึกษาด้านพระปริยัติธรรมแผนกบาลี ยังเป็นที่นิยมในกลุ่มประชาชนภาคอีสาน ภายหลังวัดใด ☐ จัดการศึกษาพระปริยัติธรรมสายสามัญขึ้น ซึ่งง่ายกว่าและมีทางเลือกในการศึกษาต่อมากกว่าในสถาบันอุดมศึกษาของรัฐและเอกชน การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกบาลีจึงทรุดลงตามลำดับ^๖

นอกจากนี้ ยังพบปัญหาอีกมากมาย คือ การขาดความเข้าใจเจตนารมณ์ของการศึกษา เพราะเป้าหมายเพื่อให้ผู้เรียนรู้ “ธรรม-วินัย” ดังพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่พญามารที่มาทูลให้ปรินิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสว่าจะปรินิพพานก็ต่อเมื่อสาวก “รู้ธรรม-วินัย” แปลว่าความรู้ต่อสิ่งที่ควรรู้เป็น

^๕สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (สกศ.), "แนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรมตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒", ดูเพิ่มเติมใน, บทสรุปสำหรับผู้บริหารศึกษาพระปริยัติธรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.palidict.com/node/75> [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), อ้างใน คณะนันทิย์ จันทบุตฺร, แนวคิดทิศทางการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปี ☐ ที่ ๘, ฉบับที่ ๒ (พ.ค.-ส.ค. ๒๕๔๔), หน้า ๖-๔๘.

เจตนารมณ์ของการศึกษาตามหลักพระพุทธศาสนาเพื่อเป็นเครื่องประครองตัวเพื่อรักษาสืบทอดและเผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป การศึกษาเพื่อปริยัติสู่การปฏิบัติย่อมเป็นหัวใจสำคัญแต่การศึกษาที่เป็นอยู่กลายเป็นความล้มเหลวที่วัดด้วยเกณฑ์การสอบเพียงอย่างเดียว^{๑๑} จะเห็นได้ว่า ในรอบร้อยกว่าปีที่ใช้หลักสูตรและมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยแต่กระนั้นปัญหาเกิดขึ้นมากมายในลักษณะการเรียนการสอน การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยรวมทั้งประเด็นอื่นๆที่เกี่ยวข้องจึงทำให้การศึกษาของคณะสงฆ์ไทยมีความตกต่ำอย่างมากในสายตาของนักวิชาการ

๔. แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในอนาคต

ตั้งแต่โบราณมาไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมมากนัก ส่วนใหญ่ยังคงรูปแบบอยู่ ทั้งทางด้านหลักสูตร การวัดผลและวิธีสอบ ยังยากต่อการเล่าเรียน ต้องใช้เวลามาก และเดิมที การสอบบาลีต้องสอบด้วยปากเปล่า จนกระทั่งถึงปี พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงให้ยกเลิกการสอบความรู้บาลี ด้วยวิธีแปลปากเปล่า มาใช้เป็นการสอบด้วยวิธีเขียนแทนทุกประโยค ในปัจจุบัน การสอบบาลีสนาทมหลวง ป.ธ. ๑-๒ ถึง ป.ธ. ๕ เมื่อสอบได้วิชาหนึ่งและ ตกวิชาหนึ่งแล้ว แม้กองบาลีสนาทมหลวงเปิดโอกาสให้สอบแก้ตัวอีกครั้ง อนึ่งการสอบบาลี เมื่อก่อนไม่กำหนดวันสอบแน่นอน กรรมการจะประกาศเป็นคราวๆ ไปจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงกำหนดให้สอบปีละครั้งตลอดมา เพิ่งมาเปลี่ยนเป็นสอบ ๒ ครั้ง ในรัชกาลปัจจุบันเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๑ จนกระทรวงศึกษาธิการให้ออกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา พ.ศ. ๒๕๑๔ เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๔ และปรับปรุงใหม่เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๕ การศึกษาแบบนี้เป็นการศึกษาแบบประยุกต์หรือเป็นการศึกษารูปแบบ หนึ่งของการศึกษาคณะสงฆ์ เป็นการศึกษาที่รัฐกำหนดให้มีขึ้นตามความประสงค์ของคณะสงฆ์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ฝ่ายศาสนจักรได้ศาสนทายาทที่ดีมีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง และสืบทอดพระพุทธศาสนาให้เจริญสถาพรต่อไป และฝ่ายบ้านเมือง เมื่อพระภิกษุสามเณรได้ลาสิกขาแล้ว ก็สามารถเข้าศึกษาต่อในสถานศึกษาของรัฐได้ หรือเข้ารับ ราชการสร้างคุณประโยชน์ให้แก่ตนเองและบ้านเมืองสืบทอดไป ปัจจุบันนี้การศึกษาประเภทนี้ได้

^{๑๑} ไม่นาย พจน์, พิธีกรรมสอบนักธรรม “ไฮเทคโนโลยี-แต่โลว์ชั่น” ส่งข้อสอบผ่านเน็ตป้องกันข้อสอบรั่ว : เอาอะไรคิด ?, ดูเพิ่มเติมใน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.oknation.net/blog/Bansuan/2013/09/14/entry-1> [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

กระจายอยู่ในจังหวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ^{๑๑} แต่ถึงอย่างก็ตามปัญหาที่คงสะสมมาอย่างยาวนานทำให้พัฒนาทางด้านการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยังยึดติดกับกรอบตามแบบของโบราณจารย์ที่ยากต่อการพัฒนาไปอย่างก้าวกระโดดให้ทันกับโลกที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วจึงเกิดแนวคิดในการปฏิรูปวงการศึกษาของคณะสงฆ์ครั้งใหญ่ที่หลายฝ่ายต้องการให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมโดยให้มีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเป็น ๓ ระดับ ได้แก่

ระดับแรก การจัดการศึกษาเพื่อตัวบุคคล คือภิกษุสามเณรทุกรูปที่บวชมาจะต้องศึกษาหลักเบื้องต้นคือพระวินัย การศึกษาพระวินัยก็คือศึกษาเรื่องศีลของภิกษุสามเณร ระเบียบปฏิบัติทางศาสนา รวมถึงธรรมเนียมต่างๆ เป็นการศึกษาเพื่อรักษาตัวเอง เพื่อปฏิบัติได้ถูกต้อง ทำได้ถูกต้อง

ระดับที่ ๒ การจัดการศึกษาเพื่อพระศาสนา คือ จัดหลักสูตรให้เป็น ประโยชน์ในเชิงธำรงรักษาเนื้อหาสาระหรือแก่นสารพระศาสนาเอาไว้ ได้แก่ การเรียนนักธรรมและบาลี หลักสูตรที่ใช้เรียนก็มีเนื้อหาที่มีมาตั้งแต่สมัยพระพุทธเจ้า โดยนำพระไตรปิฎกและหลักธรรมต่างๆ มาย่อแล้วเรียนกันเรียนเพื่อรักษาพระพุทธศาสนา เรียกกันว่าเรียนพระพุทธพจน์

ระดับที่ ๓ การจัดการศึกษาเพื่อสังคม การศึกษาแบบนี้ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อช่วยเหลือสังคมคือลูกชาวบ้านโดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาส ทางการศึกษา กล่าวคือสมัยแรกๆ รัฐไม่สามารถจัดการศึกษาได้ทั่วถึง ทำให้ลูกชาวบ้านผู้ใฝ่รู้แต่ยากจนไม่มีโอกาสได้เรียน จึงอาศัยมาบวชเป็นสามเณรจึงได้เรียน การเรียนแบบนี้เรียกกันว่า "พระปริยัติธรรมแผนกสามัญ" คือเรียนวิชาทางโลกควบคู่กันไปกับการเรียนทางธรรม

นอกจากนี้การจัดการศึกษาอีกประเภทหนึ่งที่นับเข้าในระดับนี้ คือ มหาวิทยาลัยสงฆ์ มี ๒ แห่ง คือ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ทั้งสองแห่งนี้สอนระดับปริญญาพื้นฐานของภิกษุสามเณรที่จะเข้าเรียนต้องผ่านการศึกษา ๓ ระดับข้างต้นมาก่อน การจัดการศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์ก็เพื่อผลิตพระบัณฑิตออกไปรับใช้พระศาสนา และช่วยเหลือสังคม คือ เมื่อเรียนกันจบแล้วหากยังบวชอยู่ก็รับใช้ พระศาสนา หากสึกออกไปก็ไปรับใช้สังคมเป็นประโยชน์ต่อสังคม^{๑๒} ถึงแม้ว่าการปรับปรุงในระบบการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์จะเป็นไป

^{๑๑} สมศักดิ์ บุญปู, การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย, [ออนไลน์], อ้างแล้ว.

^{๑๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), อ้างใน พระวาลย์ วราสโร, แนวโน้มการจัดการศึกษากับพระพุทธศาสนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://chawan.igetweb.com/index.php?mo=3&art=41917736> [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

อย่างก็ตาม แต่ความเป็นอัตลักษณ์ในรูปแบบการจัดการศึกษายังคงเดิม จึงกล่าวได้ว่า แนวทางการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในอนาคตจะสามารถพลิกโฉมรูปแบบใหม่ที่สามารถจะก่อให้เกิดการบูรณาการกับศาสตร์สมัยใหม่ได้อย่างลงตัวเพื่อการจัดการศึกษาในระบบอุดมศึกษามากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะบทบาทของมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่งที่มีบุคลากรมากมาย และมีความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรมจะสามารถจะช่วยเหลืองานด้านการศึกษาของคณะสงฆ์ได้อย่างเป็นรูปธรรมจากการท่องเที่ยวสู่ระบบการคิดวิเคราะห์ และเพิ่มทักษะให้เข้าสู่กิจกรรมการเรียนการสอนได้อย่างน่าสนใจ และที่สำคัญแนวโน้มในการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่มีผู้สนใจใฝ่ศึกษาจะสามารถรองรับการจัดการศึกษาในรูปแบบสมัยใหม่ที่สามารถมอบความรู้ความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้

๕. การจัดการศึกษาเพื่อการพัฒนาผู้เรียนสายแผนธรรมและบาลีของคณะสงฆ์ไทย

การจัดการศึกษาแผนธรรมและแผนบาลีเพื่อการพัฒนาศาสนทายาทในพระพุทธศาสนา ขึ้นอยู่ระบบการศึกษาของพระสงฆ์และสามเณรที่เป็นผู้สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยาวนานสืบต่อไปจนสร้างความศรัทธาต่อพุทธศาสนิกชนคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนาที่คณะสงฆ์ไทยได้ให้ความสำคัญสืบมา แต่กระนั้น การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แผนกธรรมและแผนกบาลีนั้นต่างก็ยอมรับว่ามีได้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยที่ยังคงสะท้อนถึงความกังวลต่อการปฏิรูประบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาพระภิกษุและสามเณรให้มีคุณภาพที่คาดหวังได้ จึงทำให้เกิดอุปสรรคที่ยังคงรอการพลิกวิกฤติให้เป็นโอกาสสำหรับการจัดการศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลีที่นับวันจะหาผู้สืบทอดยากยิ่งเพราะผู้เรียนได้หันไปสู่การศึกษาทางโลกมากขึ้น แต่กระนั้น การจัดการศึกษาแผนกและแผนกบาลียังมีความสำคัญในฐานะระบบที่พระเถระรุ่นเก่าได้ทรงวางรากฐานไว้อย่างดีแล้ว แต่จะหาอย่างไรให้ศาสนทายาทสายนี้ที่เป็นอัตลักษณ์หรือตัวแทนการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยยังคงสามารถช่วยกันสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาอย่างคุณภาพตามที่ต้องการในรูปแบบเก่าในลักษณะการผสมรูปแบบใหม่ซึ่งสามารถจะอธิบายได้ในกระบวนการทั้ง ๕ ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นแรก การจัดการศึกษาด้วยการพัฒนาระบบสุตมยปัญญา เป็นกระบวนการแรกสร้างศักยภาพให้กับผู้เรียนดังจะเห็นจากการเรียนการสอนโดยทั่วจะมีสื่อการสอนมากมายที่ช่วยให้เกิดความรู้จากการฟัง พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า สุตสุสฺสํ ลภเตปญฺญํ แปลว่า การฟังด้วยดีย่อมได้ปัญญา พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) อธิบายว่า การฟัง เรียกว่า "สุตะ" แปลว่า สิ่งที่ได้สดับ หมายถึงความรู้ที่ได้จากการได้ยินได้ฟัง การสดับ การอ่าน การเล่าเรียน ความรู้ที่ได้จากการศึกษาศิลปวิทยาต่าง

ๆ เกี่ยวกับการทำมหาเสีียงชีพและการประกอบกิจต่าง ๆ ในทางโลก สุตระที่เป็นคุณสมบัติของอริยสาวกนั้น หมายถึงความรู้ที่จำเป็นสำหรับทุกคนเพื่อให้รู้จักวิธีที่จะดำเนินชีวิตให้ตั้งงาม ทำให้รู้จักใช้สุตตะอื่น ๆ มีวิชาชีพ เป็นต้น ไปในทางที่เป็นคุณประโยชน์ ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เป็นส่วนเสริมสำหรับปิดกั้นโทษช่วยให้สุตตะอื่นมีคุณค่าเต็มบริบูรณ์ เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาตามความหมายที่แท้จริง เป็นคุณด้านเดียว ยิ่งกว่านั้น สุตระ อย่างนี้เท่านั้น เป็นความรู้ที่ทำให้บุุคคลกลายเป็นอริยะหรืออารยชนได้ สุตระนี้ก็คือความรู้ในอริยธรรม คือหลักความจริงความดีงามที่อริยชนแสดงไว้ หรือ คำแนะนำสั่งสอนต่าง ๆ ที่แสดงหลักการครองชีวิตประเสริฐ ชัมมรรคาไปสู่ความเป็นอริยชน สุตระในศิลปวิทยาต่าง ๆ จะต้องมิ สุตระในอริยธรรมนี้ควบหรือแทรกอยู่ด้วยเป็นส่วนเต็มเต็มเสมอไป^{๓๓} นอกจากนี้การฟังย่อมอาานิสงส์ ๕ ประการได้แก่ ๑. ผู้ฟังธรรมย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง ๒. สิ่งใดได้เคยฟังแล้ว แต่ไม่เข้าใจชัด ย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด ๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้ ๔. ทำให้ความเห็นให้ถูกต้องได้ และ ๕. จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส แต่การฟังธรรมนั้น ผู้ฟังจะได้รับอาานิสงส์หรือจะสำเร็จ ผลได้อย่างแท้จริง ต้องอาศัยความตั้งใจฟัง โดยเคารพ คือมีสติสัมปชัญญะคอยควบคุมจิต ให้มุ่งดำเนินไปตามกระแสธรรมที่พระภิกษุท่านนำมาแสดง ไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ^{๓๔} ดังนั้น คณะสงฆ์จะต้องใช้ระบบการพัฒนาผู้เรียนด้วยการฟังหรือสุตตะเพราะการจัดการเรียนการสอน จะเป็นสิ่งที่ผู้ฟังได้รับรู้ ได้เรียนรู้จะนำไปสู่ความเป็นพหูสูต ได้แต่ที่สำคัญจะต้องสร้างการรับรู้ที่มีสติในการฟังเสมอ

ขั้นที่ ๒ การจัดการศึกษาด้วยการพัฒนาระบบการถ่ายทอดองค์ความรู้ทางด้านธรรมะอย่างถูกต้อง ชัดเจน เพราะการจัดการจะต้องสร้างกระบวนการเรียนรู้ในทางด้านสายปรียัติโดยเฉพาะพระไตรปิฎกที่ควบคู่กับวิชาการทั้งโลกเพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อสภาพปัญหาและการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างเท่าทันในรูปของวิชาการ และสามารถประยุกต์ธรรมที่เหมาะสมในการถ่ายทอดไปสู่ผู้ฟังที่ได้้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะเห็นได้ว่า การถ่ายทอดธรรมจากผู้ที่มีความรู้จะสามารถเข้าใจในธรรมได้ง่ายขึ้น แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับศักยภาพของผู้ถ่ายทอดด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด นอกจากนี้ การจัดโครงการฝึกอบรมพระนักเทศน์ให้เกิดคุณภาพในทางปฏิบัติและสามารถจะกำหนดภาวะของผู้ฟังได้เป็นอย่างดีจะช่วยให้การถ่ายทอดธรรมได้ผลอย่างรวดเร็วเพราะผู้ฟังต้องการฟังในสิ่งที่ผู้ถ่ายทอด

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓) หน้า ๔๒๐-๔๒๑

^{๓๔} แก้ว ชิตตะขบ, หนังสือคู่มือพุทธศาสนิกชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา : <http://www.manager.co.th/Dhamma/ViewNews.aspx?NewsID=9530000106953> [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

ต้องการแผ่ออกไป ดังนั้น การถ่ายทอดธรรมที่ได้ผลจะต้องอยู่ที่ผู้เรียนที่มีองค์ความรู้อย่างถูก และชัดเจนหรือไม่ พร้อมทั้งปฏิปทาของผู้ถ่ายทอดจะต้องสามารถสร้างศรัทธาให้กับผู้ฟังได้ที่คณะสงฆ์ไทยจะต้องจัดการเรียนการสอนโดยให้มุ่งเป้าหมายไปที่ ความรู้คู่คุณธรรม นั่นเอง

ขั้นที่ ๓ การจัดการศึกษาด้วยกระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ในทางพระพุทธศาสนาที่นักวิชาการ นักวิจัยได้นำมาเป็นเครื่องมือในการจัดการศึกษาโดยเฉพาะการพัฒนาทักษะระบบการคิดวิเคราะห์ซึ่งการจัดการศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลีของคณะสงฆ์ไทยที่ยังคงยึดถือแบบอย่างกระบวนการเหล่านี้ไว้ ทางด้านพระพรหมคุณณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ค่อนข้างจัดเจนอย่างมากแล้ว คือประกอบด้วยโยนิโสกับมนสิการ ซึ่งแปลว่า เหตุต้นเค้าแหล่งเกิดปัญญา อุบายวิธีทางสวน มนสิการแปลว่าการทำในใจการคิดคำนึงนึกถึงใส่ใจพิจารณาเมื่อรวมเข้าเป็นโยนิโส มนสิการแทนแปลสืบๆกันมาว่าการทำในใจโดยแยกกายการทำในใจโดยแยกกายนี้มีความหมายแคไหนเพียงใดคัมภีร์ชั้นอรรถกถาและฎีกาได้ไขความไวโดยวิธีแสดงไวพจน์ให้เห็นความหมายแยกเป็นแ่ง ๆ ดังต่อไปนี้

๑. อุบายมนสิการ แปลว่า คิดหรือพิจารณาโดยอุบายคือคิดอย่างมีวิธีหรือคิดถูกวิธีหมายถึงคิดถูกวิธีที่จะให้เขาถึงความจริง สอดคล้องเขาแนวกับสัจจะทำให้หยั่งรู้สภาวะลักษณะและสามัญลักษณะของสิ่งทั้งหลาย

๒. ปณมนสิการ แปลว่า คิดเป็นทางหรือคิดถูกทางคือคิดได้ต่อเนื่องเป็นลำดับจัดลำดับได้หรือมีลำดับมีขั้นตอนแล่นไปเป็นแถวเป็นแนวหมายถึงความคิดเป็นระเบียบตามแนวเหตุผลเป็นต้นไมยงเหียงสืบสนไม่ไขประเดี้ยววกเวียนติดพันเรื่องนี้ทีเดียวเตลิดออกไปเรื่องนั้นที่โนนหรือกระโดดไปกระโดดมาต่อเป็นขึ้นเป็นอันไม่ได้ทั้งนี้รวมทั้งความสามารถที่จะชักชวนนึกคิดเขาสู่วางทางที่ถูกต้อง

๓. การณมนสิการ แปลว่า คิดตามเหตุคิดคนเหตุคิดตามเหตุผลหรือคิดอย่างมีเหตุผลหมายถึงการคิดสืบคนตามแนวความสัมพันธ์สืบทอดกันแห่งเหตุปัจจัย พิจารณาสืบสาวหาสาเหตุให้เข้าใจถึงต้นเค้าหรือแหล่งที่มาซึ่งส่งผลต่อเนื่องมาตามลำดับ

๔. อุปาทกมนสิการ แปลว่า คิดให้เกิดผลคือใช้ความคิดให้เกิดผลที่พึงประสงค์ถึงถึงการคิดอย่างมีเป้าหมายหมายถึงการคิดการพิจารณาที่ทำให้เกิดกุศลธรรมเช่นปลูกเราให้เกิดความเพียรการรู้จักคิดในทางที่ทำให้หายหวาดกลัวให้หายโศรการพิจารณาที่ทำให้มีสติหรือทำให้จิตใจเข้มแข็งมั่นคงเป็นตน

ความหมายทั้ง ๔ ขอนี้เป็นเพียงการแสดงลักษณะด้านต่าง ๆ ของความคิดวิเคราะห์ที่เรียก ว่า โยนิโสมนสิการ ที่เกิดขึ้นครั้งหนึ่ง ๆ อาจมีลักษณะครบที่เดียวทั้ง ๔ ข้อหรือเกือบครบทั้งหมดนั้นหาก จะเขียนลักษณะทั้ง ๔ ขอนั้นสั้น ๆ คงได้ความว่า คิดถูกวิธี คิดมีระเบียบ คิดมีเหตุผล และคิดเร็ว กุศล^{๑๕} ซึ่งเป็นปัจจัยภายในที่สำคัญในกระบวนการสร้างสัมมาทิฐิสัมมาญาณ คือ ความรู้จริง รู้แจ้ง จะนำไปสู่สัมมาวิมุตติ คือ อิสราภาพทั้งภายในและภายนอก^{๑๖} กล่าวได้ว่า การจัดการศึกษาโดยเฉพาะ วิธีการสอนในหลักสูตรทางการศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลีจะต้องให้เกิดระบบการคิดวิเคราะห์ทั้ง ๔ แบบของผู้เรียนจึงจะสามารถทำให้เกิดคุณภาพทางด้านทักษะการคิดวิเคราะห์ได้อย่างมี กระบวนการและตรงกับความคาดหวังในทัศนะทางพระพุทธศาสนาที่ทรงตรัสให้พุทธบริษัททั้งหลายได้ ใช้ปัญญาของตนเองคิดพิจารณาอย่างรอบคอบให้ถึงที่สุดก่อนที่จะตัดสินใจเชื่ออะไรลงไปอย่างจริงจังหาก ขาดโยนิโสมนสิการแล้วผลที่ออกมาก็ยังไม่ถือว่าเป็นระบบการคิดวิเคราะห์ที่ถูกต้อง ที่ถูกวิธี ที่ถูก เหตุผลและที่สามารถจะไปสู่การสร้างกุศลธรรมให้บังเกิดขึ้นในจิตใจของตนที่เรียกว่า การมีสัมมาทิฐิ นั้นเอง

ขั้นที่ ๔ การจัดการศึกษาด้วยระบบการปฐนา-วิสนา เป็นการแสวงหาคำตอบจากการตั้ง คำถามด้วยความฉลาดของผู้เรียน ซึ่งจะเห็นได้ว่าในลักษณะการถามและการตอบเป็นวิธีการให้ได้ซึ่ง ความรู้มากมายอย่าง นักปรัชญาชาวกรีกที่ชื่อว่า โซเครตีส ได้มีความพยายามในการค้นหาคำตอบจาก สิ่งที่ตนเองสงสัยด้วยการไปสอบถามให้อีกตอบ ซึ่งเป็น “ปรัชญากรีกบ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก” และ วิธีการนี้เป็นศิลปะสนทนาที่ท่านใช้ประทับประคองการสนทนาให้ดำเนินไปสู่คำตอบของปัญหาที่ อภิปรายกันวิธีนี้มีชื่อเรียกโดยทั่วไปว่า “วิชาวิธี (Dialectic)” ซึ่งประกอบด้วยลักษณะสำคัญ ๕ ประการ คือ

๑. การสงสัย : การสนทนาด้วยการยกย่องคู่สนทนาว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องที่ท่านเองก็ใคร่ รู้อยู่พอดี

๒. การสนทนา : การตั้งปัญหาให้คู่สนทนาตอบ คู่สนทนาจะต้องหาคำจำกัดความของหัวข้อ สนทนากัน ท่านจะวิจารณ์ว่าคำจำกัดความนั้นมีข้อบกพร่องตรงไหนบ้าง

^{๑๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), โยนิโสมนสิการ – วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม, พิมพ์แยกเล่มเฉพาะ บท ครั้งที่ ๒๔, (นครปฐม : ปัญญาประดิษฐ์ฐาน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๕-๑๖.

^{๑๖} สมณ อมรวิวัฒน์, การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราคณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐).

๓. การหาคำจำกัดความ : จุดมุ่งหมายของการสนทนาจึงอยู่ที่การหาคำจำกัดความที่ถูกต้อง โดยท่านเชื่อว่า ถ้าเราได้พบคำจำกัดความที่ถูกต้องของสิ่งใดนั้นแสดงว่าเราพบความจริงแท้เกี่ยวกับสิ่งนั้น

๔. อุปนัย: การสร้างคำจำกัดความจะเริ่มจากสิ่งเฉพาะไปสู่สิ่งสากล เช่นเมื่อหาคำจำกัดความของความคิด ท่านและคู่สนทนาจะพิจารณาตัวอย่างจากคุณสมบัติชนิดต่างในสังคม แล้วดึงเอาลักษณะที่เป็น "แก่น" หรือเป็นสากลเอามาสร้างเป็นคำนิยาม

๕. นิรนัย: คำจำกัดความที่มีผู้เสนอมาจะถูกพิสูจน์โดยการนำไปเป็นมาตรการวัดสิ่งเฉพาะต่างๆ ว่ามีลักษณะร่วมกับลักษณะที่ระบุไว้ในคำจำกัดความนั้นหรือไม่ เช่นจำกัดความของ "ความคิด" ขึ้นมา เราก็ตรวจสอบดูว่า การทำทานหรือการปราบปรามโจรผู้ร้าย จัดเป็นความคิดตามคำจำกัดความที่เราตั้งไว้หรือไม่เพียงใดก็เป็นฝ่ายตั้งปัญหาให้คู่สนทนาตอบ^{๑๗}

นอกจากนี้ในทัศนะทางพระพุทธศาสนามีอยู่หลายเรื่องราวที่แสดงให้เห็นถึงการถามและการตอบซึ่งออกมาในลักษณะการสนทนาธรรมที่ส่วนใหญ่ผู้ที่ตอบจะฝ่ายบรรพชิตหรือพระสงฆ์เสียส่วนมาก อย่างเช่น กรณีพระกุมารกัสสปะกับเจ้าปายาสี เป็นชื่อของพระราชอาคันตุกะเมืองเสตัพพะแคว้นโกศลที่ถาม เช่น ถามว่า ขาดินนั้นมีหรือไม่ ? ฝี สาง หรือเทวดามีหรือไม่ ? ผลแห่งกรรมดีกรรมชั่วมีหรือไม่ ? และสวรรค์ นรก และพรหมวิมานมีหรือไม่ ? เป็นต้น ซึ่งพระกุมารกัสสปะได้หยิกยกเอาบุคลาธิษฐานมาประกอบจนสร้างความเข้าใจต่อพระเจ้าปายาสีจนเกิดความเลื่อมในศรัทธาในพระพุทธศาสนา^{๑๘} หรือ อีกกรณีหนึ่งที่เป็นวรรณกรรมชั้นยอด คือ พระเจ้ามิลินท์กับพระนาคเสน ที่ต่างฝ่ายก็แสดงการถามและการตอบได้อย่างลงตัวด้วยการอธิบายแบบธรรมดา จนไปถึงการสร้างความเข้าใจด้วยตนเอง เช่น กรณีถามว่า พระพุทธเจ้ามีจริงหรือไม่ ฝ่ายผู้ตอบก็แสดงเหตุผลที่ทำให้ผู้ถามได้เข้าใจด้วยตนเองในลักษณะการย้อนถามให้คิด เช่น พ่อของท่านมีหรือ ผู้ถามก็ตอบว่า มี และถามต่อไปเรื่อย ๆ ปู่ของพ่อมีหรือไม่ ปู่ของปู่มีหรือไม่ ปู่ของปู่ของปู่มีหรือไม่ เป็นเมื่อผู้ถามคิดไปคิดมาก็เข้าใจได้ว่า หากไม่มีพ่อ เราก็คงไม่มี เป็นต้น^{๑๙} และยังตัวอย่างอีกมากมายที่จะนำไปสู่ความรู้มากกว่าระบบการจดจำได้เพียงอย่างเดียว กล่าวได้ว่า การถามและการตอบจะมีลักษณะการสนทนาเพื่อแสวง

^{๑๗} พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺตฺโต), "ปรัชญากรีกบ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก", [ออนไลน์], แหล่งข้อมูล : <https://www.gotoknow.org/posts/329604> [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

^{๑๘} ดูเพิ่มเติมใน ทีฆ. มหา. (ไทย) พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๐ ปายาสีราชัญญสูตร. ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

^{๑๙} ดูเพิ่มเติมใน ปัญญา สละทองตรง, มิลินทปัญหา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๔๓).

คำตอบที่ผู้ฟังอยากจะรู้ซึ่งสามารถกระบวนการดังกล่าวมาจัดการเรียนการสอนแผนกธรรมและแผนกบาลีได้จนไปสู่ประสิทธิภาพของระบบจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ได้เป็นอย่างดีเพราะสุดท้ายหรือผลที่ได้รับนั่นก็คือ การมีความศรัทธาเลื่อมใสในทางพระพุทธศาสนา

๖. บทสรุปวิเคราะห์

จากการวิเคราะห์สภาพปัญหาการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยหลายด้าน ได้แก่ ด้านหลักสูตร ด้านกระบวนการเรียนการสอน ด้านการวัดและประเมินผล ด้านงบประมาณ ด้านผู้เรียน และ □ ด้านการบริหารจัดการ เป็นต้นทำให้เกิดคำถามถึงความเคลื่อนไหวและการปฏิรูประบบการศึกษาของคณะสงฆ์มากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะการศึกษาแผนกธรรมและแผนกบาลี นักวิชาการ นักวิจัย นักคิดต่างก็ออกมาแนะนำเสนอแนวทางมากมายเพื่อให้คณะสงฆ์ได้มีข้อมูลเพื่อการปฏิรูปให้เกิดความทันสมัยต่อโลกแห่งการเปลี่ยนแปลงที่สามารถยกระดับศักยภาพ ทักษะ รวมไปถึงกระบวนการที่สามารถผลิตผู้เรียนออกมาให้มีคุณภาพตามที่คณะสงฆ์ไทยต้องการด้วยการบวนการจัดการศึกษา แผนกธรรมและแผนกบาลีที่มีวิธีการจัดการรูปแบบเพื่อให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมากยิ่งขึ้นด้วยการจัดการศึกษาด้วยการพัฒนาระบบสุดมยปัญญา การสดับรับฟังเสียง การอ่าน การเล่าเรียน และการศึกษาศิลปวิทยาต่าง ๆ เป็นต้น เพราะการฟังจะนำมาซึ่งปัญญาและเป็นจะเป็นจุดเริ่มต้นการแสวงหาความรู้ต่อ การจัดการศึกษาด้วยการสร้างระบบการถ่ายทอดองค์ความรู้จากผู้สอนให้มีประสิทธิภาพ และเข้าใจอย่างแจ่มชัดโดยเฉพาะพระไตรปิฎกที่ควบคู่กับวิชาการทั้งโลกเพื่อให้เกิดความเข้าใจต่อสภาพปัญหาและการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างเท่าทันในรูปของวิชาการ การจัดการศึกษาด้วยระบบการปฐนา-วิไลสนา เป็นการแสวงหาคำตอบจากการตั้งคำถามด้วยความฉลาดของผู้เรียน ต้องถ่ายทอดให้ผู้เกิดความสงสัย และอยากที่จะรู้ในสิ่งนั้นอย่างละเอียดในรูปของคำจำกัดความหรือการนิยามในสิ่งนั้น และการจัดการศึกษาด้วยกระบวนการคิดแบบโยนิโสมนสิการ ให้รู้จักคิดวิเคราะห์ในแบบต่าง ๆ ให้สามารถจะอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมไม่ใช่การจดจำได้มากและมาประเมินผลตามหลักสูตรที่ทำการเรียนสอน

บรรณานุกรม

บรรณานุกรมภาษาไทย

(ก) เอกสารปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ จ. สิงห์บุรี พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๓๙.

(ข) เอกสารทุติยภูมิ

๑. ภาษาไทย

ข้าเลื่อง วุฒิจันทร์. การพัฒนากิจการคณะสงฆ์และการพระศาสนาเพื่อความมั่นคง.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๖.

ถวิล สมศรีรัฐกิจ. คู่มือการจัดการศึกษาสงฆ์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต). โยนิโสมนสิการ - วิธีคิดตามหลักพุทธธรรม. พิมพ์แยกเล่ม

เฉพาะบท ครั้งที่ ๒๔. นครปฐม: ปัญญาประดิษฐ์, ๒๕๕๖.

_____. พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์, ๒๕๔๓.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). รองอธิการบดีฝ่ายกิจการต่างประเทศมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์

วิทยาลัย. รำลึก "พุทธทาสภิกขุ" ผ่านการศึกษาคณะสงฆ์และสังคมไทย. โดยกอง

บรรณธิการ "เสขิยธรรม" วันที่ ๒๔ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๕ เวลา ๑๗.๒๐ น.

สุนน อมรวิวัฒน์. การสอนโดยสร้างศรัทธาและโยนิโสมนสิการ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร:

โครงการตำราคณะครุศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ร่วมกับสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,

๒๕๓๐.

๒. เว็บไซต์

พระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตโต). การคณะสงฆ์กับ พ.ร.บ.การศึกษาแห่งชาติ. [ออนไลน์].

แหล่งที่มา: http://bubeeja.blogspot.com/2012/12/blog-post_5282.html [๑๒

ธันวาคม ๒๕๕๗].

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). “ปรัชญากรีกก่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก”. [ออนไลน์].

แหล่งที่มา: <https://www.gotoknow.org/posts/329604> [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

พระวาลย์ วราสโภ. แนวโน้มการจัดการศึกษากับพระพุทธศาสนา. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

<http://chawan.iqetweb.com/index.php?mo=3&art=41917736> [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].

สมศักดิ์ บุญปู. การพัฒนาการศึกษาคณะสงฆ์ไทย. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา :

http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=731&articlegroup_id=157 [๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๗].